

MINDENKI A MAGA MÓDJÁN PRÓBÁLT SEGÍTENI

VESZPRÉMY László Bernát: *Tanácsstalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2023. 319 oldal, 4990 Ft

A fiatal történészgeneráció egyik igen tehetséges tagja, egyben a *Kommentár* állandó munkatársa, Veszprémy László Bernát újabb fontos kötetet adott közre a magyarországi zsidóság vézskorszaka, azaz a magyar holokauszt tárgy körében. Veszprémy legutóbbi – a *Kommentárban* éppen e sorok szerzője által is ajánlott – könyvében a Horthy-korszak genezisével foglalkozott (1921. *A Horthy-rendszer megszilárdulásának története.* 2022), ezúttal viszont ismét visszatért szűkebb kutatási területéhez. A holokauszt kapcsán írott korábbi kötetében (*Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt.* 2019) a szerző a magyar adminisztráció felelősségét vizsgálta, meggyőzően kimutatva, hogy hamisak azok a magyarázatok, melyek leegyszerűsítő módon egy-egy okra vezetik vissza az államapparátus együttműködését, jelezve, hogy igen sok tényező (megtorlástól való félelem, egzisztenciaféltség, karrierizmus, szervilizmus, antikommunizmus) játszhatott szerepet abban, hogy egyes hivatalnokok, de akár a civil társadalom tagjai sem az ellenállást választották.

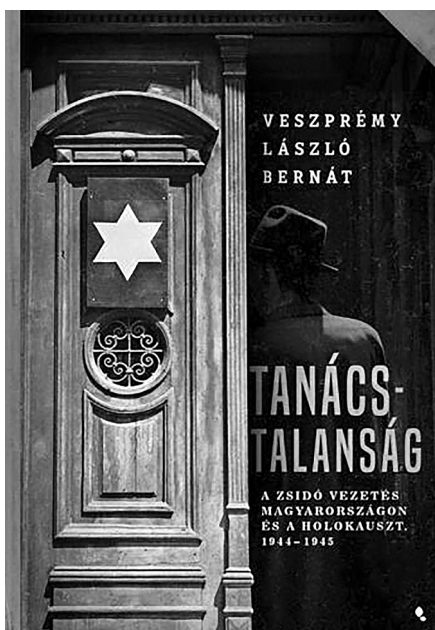
A magyar közigazgatás felelősségének bemutatása után kézenfekvő gondolat volt, hogy az 1944–45-ös magyarországi zsidó vezetés, azaz a zsidó tanácsok (beleértve a fővárosihoz képest eddig sokkal kevésbé feltárt vidéki tanácsokat is) működését, tevékenységét, mozgásterét, így az eseményekben viselt felelősségét is megvizsgálja. Ennek a jogos igénynek tesz eleget a most megjelent kötet, méghozzá példás alaposítással: az ezerháromszáz jegyzet mellett csak a kutatásban szereplő levéltárak két oldalán keresztül sorakoznak! Ezeket végigböngészve kiderül, hogy a könyv

teljes országos merítésből dolgozik Vastól Csongrád-Csanád vármegyéig, sőt a beregszászi levéltári anyagok ugyanúgy bővítik a kötet forrásanyagát, mint izraeli vagy éppen amerikai dokumentumok.

Rögtön a bevezetőben két nagyon érdekes és releváns kérdés merül fel: „Helyes döntés-e »bolygatni« a »zsidó kollaboráció« vádjának történetét”, illetve hogy „igazságtalan dolog-e felmentő körülményeket keresni a zsidó vezetés számára, miközben a magyar politikai vezetés és közigazgatás esetében általában sokkal szigorúbbak a holokausztkutatók?” Az első kérdésre egyértelmű igennel felel a szerző, kifejtve, hogy a zsidó tanácsok történetének elnagyolása, homályban hagyása épenséggel a holokauszttorzítás egyik alapja lehet, tehát sokkal fontosabb tisztán látni e téren, még akkor is, ha egyes esetekben visszatetsző tények kerülnek felszínre. Ami a második kérdést illeti, itt a szerző nemmel válaszol, jelezve, hogy a társadalmi többség és a zsidó kisebbség korabeli helyzete között óriási különbséget jelentett, hogy míg a többséget szervezeten nem üldözték, addig a zsidó kisebbséget kollektíve üldözték, és ma-

guk a vezetőik is fizikai veszélyben voltak, aminek következményeként jelentős részük életét is vesztette. E logikus érvelés mellé csak azt lehet még hozzátenni, hogy a reális kép alkotásához érdemes a többségi társadalom kényszerhelyzeteit vagy akár felmentő körülményeit is tisztán látni a negatív tényezők mellett.

Igen elgondolkodtató, az egész korszak és szituáció árnyalt megértését segítő gondolatok szerepelnek a *Zsidó vezetés a Horthy-rendszer alkonyán* című fejezetben. Stern Samu (a Fővárosi Zsidó Tanács későbbi

elnöke) egyik Kállay Miklóshoz írt leveléből származó idézet képet ad az 1943-as helyzetről, miszerint is „bármily megpróbáltatásokat róttak is a zsidótörvények és rendelkezések a magyar zsidóságra, készségesen kell elismernem, hogy magyar hazánkban nem sújtottak reánk olyan csapások, mint aminők egyes szomszéd államokban tették fizikailag is tönkre hitfeleink tömegeit”. Hangsúlyos kérdés, hogy tudott-e a holokausztról a magyarországi zsidóság? Ha nem tudott, akkor az mennyiben a zsidó tanácsok felelőssége? Ha pedig tudott, akkor miért nem cselekedett másképpen? E kérdések kapcsán is számos izgalmas válasz szerepel a kötetben. Egy szombathelyi holokausztúlélő úgy emlékezett vissza, hogy „bár hallotta a rádió, hogy mi folyik Auschwitzban, »mi azt hittük, hogy csak propaganda. Nem hittük el, hogy zsidókat égetnek«.” Egy máramaroszigeti zsinagógai templomszolgáról pedig, amikor a kamenyec-podolszkiji mézárulás hírért terjesztette, egyenesen úgy gondolták, hogy megőrült. Mindezt szintén igen plasztikusan fejezi ki egy lengyel zsidó menekült visszaemlékezése arról, hogy hogyan fogadták az általa a magyarországi zsidóknak hozott híreket: „Hány kilométerre van Budapest Auschwitztól? Egy egész világ választja el őket. Szabad zsidók, csak úgy sétálgatnak az utcákon. Nem tudták elhinni, amit elmondtunk nekik, a történetek el sem hatoltak a tudatukig.” Mindezek fényében jól látható, hogy a zsidó tanácsok nem voltak igazán tudatában annak, hogy milyen sors vár rájuk – annak ellenére sem, hogy számos helyről kaptak információt róla. Ehhez tehetjük hozzá, hogy mindez érdekes megvilágításba helyezi a többségi társadalom passzivitását is, tekintetbe véve, ha maga a fenyegetett zsidóság sem adott hitelt a híreknek, akkor mennyiben reális elvárás, hogy a magyar többség ezzel ellentétesen járjon el?

A kötetben a legapróbb részletekig megtalálhatók a zsidó tanácsok működésének részletei, például a gettóban zajló élet minél elviselhetőbb megszervezése érdekében. Ennek során a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a zsidó tanácsok igenis igyekeztek megtenni a tőlük telhetőt, azaz jelentős részben igaztalanok az utókor által megfogalmazott elmarasztaló vélemények, amire a jelen írás – Herskovits Fábián budapesti rabbitól származó, a recenzeált kötetben is szereplő idézetéből alkotott – címe is utal. Mindezek mellett mégis a kötet legizgalmasabb kérdése és egyben talán legnagyobb újdonsága a Fővárosi Zsidó Tanács és Horthy együttműködésének bemutatása az 1944. július 6-án lezajlott, ún. Koszorús-akció ügyében. Koszorús Ferenc az Esztergomban állomásozó budapesti I. pánccélshadtest vezérkari főnöke volt, aki a kormányzó parancsára alakulataival lezárta a fővárosba vezető utakat, majd utasította Bakó László államtitkárt, hogy távolítsa el a deportálás céljából összevont csendőröket Budapestről. Mindennek eredményeként a fővárosi, több mint százezres zsidó lakosság megmenekült a depor-

tálástól. Veszprémy korrekten jelzi, hogy „máig nem világosan eldöntött kérdés, hogy mikortól és mit tudott, illetve mit internalizált a kormányzó az auschwitz gázkamrákról”. A kormányzó elhatározásához a döntő lökést az ekkor épp korábbi kollaborációja után alibit kereső Ferenczy László csendőr alezredes és a Fővárosi Zsidó Tanács által közösen összeállított memorandum adta, melyben adatokkal alátámasztva tájékoztatták Horthyt a holokausztról. Régi vita a kérdéssel foglalkozó szakirodalomban, hogy Horthy „csendőrpucstól” tartva rendelte a pánccélosokat Budapestre, vagy valóban a zsidóság védelmében adott utasítást? Ennek kapcsán a szerző több izgalmas dokumentumot is megszólaltat. Az egyik a deportálás megvalósítására kijelölt csendőralakulat parancsnoka, Paksy-Kiss Tibor népbírói vallomása. A vádlott csendőr úgy fogalmazott, hogy „a kormányzó nem akarja a pesti zsidók összeszedését”, illetve „a budapesti zsidóság összeleltetését a kormányzó rendelkezésére megakadályozta” – minthogy itt nem a saját szerepét mentegette, sőt nem tagadta, hogy végrehajtotta volna a deportálást, így lényegében kizárható, hogy hazudott volna.

Ennél még fontosabb Vörös János vezérkari főnök naplója, ami az egyetlen egykorú primer forrás az eseményekről. Vörös úgy nyilatkozott, hogy a kormányzó közölte vele, „szándékában van a zsidók további kiszállítását megakadályozni, azt akarja, hogy legalább a Budapest területén élő zsidók maradjanak vissza”. Veszprémy az elemzés során kitért Horthy németek irányába tett lépéseire is, miszerint „Horthy itt ígéreteket sorával vezetett meg a német követet, majd végül létrehozta a neki megfelelő kormányt, és budapesti deportálásra nem került sor – egészen a nyilas hatalomátvételig.” A szerző az egész kérdést úgy összegzi, hogy „a zsidó tanács tagjainak szoros együttműködésével kifundált terv a magyar holokauszt legnagyobb embermentő akciója volt, mely ideig-óráig sikerrel hártotta el a pusztulás rémét kb. 150 ezer budapesti zsidótól. Komparatív perspektívában szintúgy kuriózum, hogy az embermentési akciót a reguláris magyar haderő bevonásával valósították meg – fájdalom, hogy erre már csak a deportálások végén került sor”.

A bemutatott kérdések, problémák önmagukban is érdekesek, továbbgondolásra inspirálják az olvasót. Mindezek fényében a könyv legnagyobb erénye a munka fő témáját adó zsidó tanácsok működésének szakmabeliek számára hasznos, részletes feldolgozása mellett, hogy **számos szempontot felvetve teszi lehetővé a holokauszt Magyarországon lezajlott eseményeinek árnyalt megértését és feldolgozását**. Mindemellét még azt lehet felvetni a szerzőnek, hogy a magyar közigazgatás, illetve a zsidó vezetés szerepének feldolgozása után, már csak a megszálló német hatóságok tevékenységét bemutató, nem kevésbé izgalmas és szemléletformáló kötet hiányzik egy trilógiához!

NÁNAY MIHÁLY